

Др Радивој РАДИЋ*

ЗАГОНЕТКЕ КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР (неколико примјера из византијског наслеђа)

"Из трбуха неживога црни нектар тече
и напаја земљу белу, а ум наслеђује"
(мастило)

Византијска загонетка

Овај мали прилог проистекао је из вишегодишњег истраживања феномена страха у последњим столећима живота Византијског царства.¹ Свестан да сам се ухватио у коштац са задатком умногоне другачијим од свих претходних, подухватом који се претворио у занимљиву интелектуалну пустиловину, настојао сам да пронађем путеве по којима историчари ређе корачају. Осим ослањања на уобичајене изворе - историје, хронике, повеље, путописе, писма, извештаје, записе, хагиографске текстове, говоре, натписе, песме - који су били и остали основно оруђе проучавања средњег века, био сам приморан да потражим и друге источнике. Особеност постављеног научног проблема, слојевитог и сложеног, а у изворима датом најчешће само у назнакама, захтевала је такав приступ. Стога сам се у жељи да проширим базу изворних података ослонио и на врела која историчари иначе мање користе. И одговарајући - морам признати и прижељкивани! - учинак није изостао. Тако сам, на пример, сликовите и драгоцене вести за моју тему нашао и у појединим византијским пословицама и загонеткама. Нова питања која историчари постављају расположивим изворима - у случају средњег века не ретко недовољним, фрагментарним, оскудним - намећу и окретање ка новим и другачијим врелима обавештења.

За загонетку се каже да је врста мисаоно-говорне игре, изражене у виду метафоричног - описног или непосредног, често збуњујућег питања које захтева одговор. Неопходно је нагласити да је питање

---

* Аутор је научни савјетник у Историјском институту САНУ, Београд.

¹ Р. Радић, *Страх у позној Византији, 1180-1453*, I-II, Београд 2000 (даље: Радић, *Страх*).

формулисано у готово утврђеном облику и има само један прави одговор прихваћен у традицији.² Да ова врста литерарног израза потиче из најстаријих времена сведочи и чињеница да се некада изражавала у сликама, а добро је знано да је то прафеномен сваког људског говора. Наравно, загонетка није била посебност европске цивилизације у најширем смислу. Напротив, она је својствена и другим културама. На пример, загонетна питања била су уобичајена при обреду жртвовања у старој Индији.³

И у Византији, царству које је током више стољећа на културном плану стајало испред свих држава средњовековне Европе, па зато, не без разлога, заузима изузетно место у светској историји, загонетка (*αἰνίγμα ὑρίφοζ*) је имала дугу и разуђену традицију. Реч је о луцидној и помало замагљеној игри речи чији корени сежу у далеку прошлост и припадају најранијим фазама богате и разгранате грчке књижевности.⁴ С друге стране, кроз овај жанр ромејске књижевности - сажето и донекле тајанствено - на особен су се начин изражавале велике животне истине. По унутрашњој структури, односно по кругу представа које су у њима заступљене, византијске загонетке, баш као и старогрчке, уклапају се у општу класификацију индоевропских загонетки.

Када се крене у проучавање византијских загонетки одмах се намеће неизоставно питање о њиховом односу према античким загонеткама. У ствари, сваки проучавалац византијске књижевности или културе уопште мора се суочити са тим сложеним научним проблемом, питањем односа античке и византијске цивилизације. У вези са тим потребно је указати на неколико општих чињеница неопходних да би се тачније и боље разумео тај испреплетани и вишезначни однос. Неоспорно је да је византијска култура имала у себи нешто епигонско и еклектичко, али јој се никако не може порећи изванредна и драгоцена моћ синтезе. Управо та одлика префињене ромејске цивилизације нешто је што се понекад заборавља или не схвата довољно дубоко. На другој страни, предрасуде о заостајању и мртвилу византијске културе, одсутности динамике и развоја стваралачке мисли заувек припадају прошлости и за будуће истраживаче оне ће бити занимљиве само као странпутице којима је ходила историјска наука. Данас је коначно превладало научно утемељено схватање да је византијска култура, ма колико суштински била повезана са античком, имала и своје сопствене вредности, свој особени развој и своје врхунце који сасвим независно могу да стану међу највише домете људског духа.

У случају византијских загонетки потпун одговор на питање њиховог односа према античким засад још измиче и није га могуће дати са

² За основна обавештења о загонеткама в. *Rečnik književnih termina*, Beograd 1985, 882-884. (N. Milošević)

³ Исто.

⁴ О византијским загонеткама в. G. L. Kustas, *Studies in Byzantine Rhetoric* (Analekta Vlatadon 17), Thessaloniki 1973, 167, 193; H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, II, München 1978, 119; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. P. Kazhdan, III, New York - Oxford 1991, 1795 (E. M. Jeffreys - A. Kazhdan).

чврстом увереношћу. Разлог за то лежи у једноставној истини да, за разлику од античких загонетки које су доста проучаване, византијске једва да су и дотакнуте. Управо је тај несклад онемогућио било какву врсту подробног и свеобухватног упоређивања. За разлику од античких загонетки - бар оних које су преживеле дуги низ векова и које су углавном познате и публиковане - византијске су издате само делимично. Наиме, сматра се да прилично велики број њих још лежи скривен по многим неиздатим рукописима. С друге стране, без потпуног познавања рукописног материјала - што је за сада неоствариво - нити се може са сигурношћу одредити шта је стварно византијско, а шта је класицистичко имитирање, нити се може озбиљно улазити у разматрање ауторства појединих загонетки.⁵

Када се говори о томе како су византијске загонетке са маргина шароликих древних рукописа кренуле ка својим читаоцима, уочава се да је интересовање за њихово издавање и проучавање доживело успон крајем XIX и у првим деценијама XX столећа. Заслужни и неуморни истраживач Спиридон Ламброс (1851-1919), један од пионира грчке византологије, дуго се бавио мишљу да прикупи и детаљно проучи византијске загонетке. Премда му није пошло за руком да своју племениту замисао оствари, он је ипак објавио део сакупљеног материјала.⁶ Са Ламбросовом смрћу уследила је дуга осека у проучавању овог жанра византијске књижевности. Ипак, пре петнаестак година у нашој средини начињен је покушај достојан сваке хвале. Професор Челица Миловановић је прикупила, објавила и коментарисала све познате загонетке објављиване по разним, често врло ретким и тешко доступним публикацијама и часописима.⁷ До сада то је најпотпунија збирка византијских загонетки и основни изворник коме се обраћа сваки научник који се бави проучавањем овог рода византијске књижевности.

Византинци су кроз читав средњи век имали наклоност према књижевним жанровима који подразумевају сажетост и прегнантност у изражавању. Од позноантичког света, између осталог, наследили су и један трепетан, скоро нежан однос према оштроумности загонетке.⁸ Занимање за овакав облик литерарног стварања нарочито је порасло у XI и XII столећу, и задржало се до пропасти Царства у XV веку.⁹ На плану погледа на свет загонетка је представљала један од најчешћих и кључних појмова средњовековне теорије симбола.¹⁰

⁵ Ч. Миловановић, *BYZANTINA AINIGMATA, Византијске загонетке*, Београд 1986, 7, 129 (даље: Миловановић, *Византијске загонетке*).

⁶ Спиридон Ламброс је византијске загонетке објављивао у неколико наврата у гласовитом часопису *Νεος Ἑλληνομνηστικὸν* који је сам и уређивао. В. 10 (1913) 444-445; 11 (1914) 38-43; 13 (1916) 130-131; 17 (1923) 202-217.

⁷ Миловановић, *Византијске загонетке*, 17-124.

⁸ С. С. Аверинцев, *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд 1982, 148-149 (даље: Аверинцев, *Поетика*).

⁹ С. В. Полякова, *Из историје византијског романа. Опит интерпретације "Повести об Исмине и Исмини" Евмафија Макремволита*, Москва 1979, 123; Миловановић, *Византијске загонетке*, 11.

¹⁰ Аверинцев, *Поетика*, 161.

Мора се признати да се, за разлику од античких загонетки, још недовољно зна о овом делу византијске књижевности. Није уопште познато, на пример, у којим приликама и на који начин су Ромеји решава-ли загонетке, као ни да ли су се, и за коју врсту загонетки, сви друштвени слојеви интересовали.¹¹ Јер и у загонеткама - као и у другим облици-ма књижевног стварања уосталом - огледала се дубока дихотомија ви-зантијске културе. Њен превасходни израз била је диглосија, постојање двају језика, ученог и народског. Ипак, када су загонетке у питању, ова два антипода нису била одвојена непремостивим јазом.¹² Напротив, међу њима је било додира и мешања. Неки од чувених Византинаца, било да је реч о учењацима или великодостојницима, писали су узгред и загонет-ке. Поменућемо неке од њих: Јован Геометар, Михаило Псел, Јован Ма-вропод, Евстатије Макремволит, Манојло Холобол, Исак Аргир, Јован Евгеник, Јосиф Вријеније.¹³

Како византијске загонетке могу бити коришћене као историј-ски извор? Само по себи је разумљиво да ова врста ромејске књижевности не може бити од било какве помоћи када су у питању некакве преци-зне хронолошке недоумице. Такође, и у случају конкретних повезних до-гађаја, који су као предмет интересовања писаца историја или хроника махом добро познати, византијске загонетке углавном остају немуште. Будући да ово гомилање негативних одговора исувише споро води ка жељеном одговору указујемо на једно поље где оштроумност загонетки може доћи до изражаја. Реч је о осветљивању духовне климе у одређеној средини и проучавању менталитета људи који ту средину сачињавају. У сваком случају, посредни феномени који подразумевају дуго трајање. Пажљиво ишчитавање загонетних питања и њихових проишлагових решења речито сведочи о византијској публици жељној досетке, парадок-са, духовитости. У недоумици између двеју крајности, теоријског обра-злагања и позивања на источнике, у уверењу сам да смислено уређен из-ворни материјал говори сам за себе, предност сам дао овој другој.

Да бисмо се отиснули ка византијским загонеткама и њиховим скривеним одговорима морамо указати на важну чињеницу која је умно-гоме давала белег средњовековним људима и на нарочит начин их одва-јала од античког човека. Добро је знано да је важан део духовног живота Византинаца чинила хришћанска религија. Средњи век, нема сумње, био је епоха неизмерног утицаја цркве. У случају царства Ромеја се наглаша-ва да је, уз римско државно уређење и грчку културу, хришћанство чи-нило трећи камен темељац на којем је почивао феномен византијске ци-вилизације.¹⁴ Хришћанска религија се умногоме инкруптирала и у лите-рарни жанр какав су биле византијске загонетке што између осталог значи да је античка митологија, својствена старогрчким загонеткама, уступила место новој, хришћанској.¹⁵

¹¹ Миловановић, *Византијске загонетке*, 8.

¹² Исто, 9.

¹³ Полякова, *н. д.*, 123; Миловановић, *Византијске загонетке*, 11.

¹⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959. (репринт 1998), 48, сл.

¹⁵ Миловановић, *Византијске загонетке*, 9.

Када се говори о теолошким знањима средњовековних људи нико не би требало губити из вида чињеницу да је постојала огромна разлика између високог богословља, с једне, и распрострањене - унеколико упрошћене и, можда није претерано рећи, донекле вулгаризоване - верзије хришћанства коју су припадници парохијског свештенства подасти-рали својој пастви, с друге стране.¹⁶ Учени теолошки трактати у којима су водећи духовници међусобно полемисали, као и њихови апстрактни, па и сувопарни - а у сваком случају езотерични аргументи! - били су ван зоне поимања не само обичног света него и знатног дела нижег клира и монаштва. Успех проповеди је у великој мери зависио од тога да ли ће свештеници у обраћању верницима умети да савладају тај голем јаз. С друге стране, неопходно је нагласити да је утисак живе речи на просто-душан и неук дух био веома снажан.¹⁷ С тим у вези неопходно је подсети-ти и на још једну важну околност која се тицала црквених служби. То је атмосфера која је владала у храму током литургије. Све црквене службе, поготово оне које су се обављале у дане црквених празника, одликовали су театралност, мистична достојанственост и церемонијална узвише-ност, а нису недостајала ни кандила као ни смоласта миришљавост та-мјана.¹⁸ Наравно, такав декор и мизансцен нису могли оставити равноду-шним посетиоце богомоља.

Како било, верници су поседовали одређена знања из Библије. Неке релативно једноставне византијске загонетке, које су свакако има-ле своју публику и биле распрострањене међу Ромејима, могу да се одго-нетну само уколико се поседују извесна, макар и елементарна знања из Светог писма. За њихово успешно разрешавање требало је познавати одређене библијске приче и параболе.

То су, на пример, загонетке које се односе на прародитеље, Ада-ма и Еву:

Отац мој ме роди из утробе мајке моје,
а ја потом родих мајку оца свога.¹⁹
(Адам)

Ко се роди и остари, па се поново врати у утробу мајке своје?
Адам, јер из земље постаде и опет се у земљу врати.²⁰

Ко рођену мајку мужем називаше?
Ева Адама.²¹

Ја сам жена, али на чудесан начин

¹⁶ А. З. Гуревич, *Популарное богословие и народная религиозность средних веков. Из истории культуры средних веков и возрождения*, Москва 1976, 65-66 (=А. Гуревич, *Problemi narodne kulture u srednjem веку*, Београд 1987, 239).

¹⁷ Ј. Хојзинга, *Јесен средњега века*, Нови Сад 1991², 256.

¹⁸ Радић, *Свѝрах II*, 128.

¹⁹ Миловановић, *Византијске загонетке*, 17, бр. 1.

²⁰ Исто, 107, бр. 171.

²¹ Исто, 106, бр. 170.

роди ме човек, тако рећи ко мајка.
Затим, кад се на мах један све окрену,
суложницом он начини мене, ћерку,
одреди ме да његову децу рађам.²²
(Ева)

Да би се схватиле наведене загонетке неопходно је подсетити да је Бог начинио Адама од земље, а да је из Адамовог ребра постала Ева, што значи да ју је симболички родио Адам. С друге стране, Ева је мајка целог људског рода, па и Христове мајке Марије. Како је Исус Христос јединосуштан своме оцу Богу, круг се затвара.²³

Наравно, и Адамови и Евини потомци, браћа Каин и Авеља, нису изостали у византијским загонеткама:

Од исте, тако рећи у истом, за исто родише се
два, иначе, свештеника господу да служе Богу,
но испадне један да је овца, други вук гонитељ.²⁴
(Каин и Авеља)

Или:

Када умре четвртина целог света?
Када Каин уби Авеља, брата свога.²⁵

Нешто више познавања Библије захтевала је питалица у којој се алудира на пророка Јону и његову пустоловину:

Ко жив би сахрањен, али у гробу не умре, него гроб његов унаоколо шеташе док мртавац псалам певаше?²⁶
(Одговор: Јона у утроби кита)

Реч је о познатој причи из Старог завета која казује о томе како је пророк Јона, због своје непослушности према Богу, био кажњен тако што га је велика риба прогутала и у њеној утроби провео је три дана и три ноћи (*Јона*, гл. 2). Из рибљег трбуха Јона је завапио ка Свевишњем и свој вапај је преточио у песму, псалам. Та је песма касније ушла у избор од девет библијских песама које су се редовно читале на јутарњој служби.²⁷

Наравно, постојале су и загонетке које су се односиле на Богородицу и Исуса Христа,²⁸ Свету Ану²⁹ или Јована Претечу,³⁰ али и оне чија су решења најистакнутији предмети црквеног окружења као што су,

²² Исто, 23, бр. 16.

²³ Исто, 125.

²⁴ Исто, 29-30, бр. 23.

²⁵ Исто, 103, бр. 158.

²⁶ Исто, 108, бр. 176.

²⁷ Исто, 159, бр. 176 (објашњење).

²⁸ Исто, 19-20, бр. 7; 100-101, бр. 150; 101-102, бр. 154; 104-105, бр. 164; 105, бр. 165; 107, бр. 172.

²⁹ Исто, 18, бр. 4.

³⁰ Исто, 69, бр. 100-101; 100, бр. 149.

на пример, свеће (*Сла̄йкородна ле̄йачица мене с̄ивара, у храму њреби-
вам, верницима мила*)³¹ и клепало ("*Одрасло у шуми, ил' ѓудури дивљој,
најављујем сада службу и њојање, ѓласом не баш јасним, али милозвуч-
ним*" или "*Ко, док жив беше, не њричаше, а кад умре, њроѓовори, и они
ш̄ио чуше Боѓа хвалу дадоше? Кле̄јало*").³² Наведене ромејске заго-
нетке, како оне инспирисане библијским мотивима тако и оне које говоре о
предметима везаним за цркву, на нарочит начин илуструју побожност
Византинаца која је чинила важан сегмент њиховог духовног живота.

С тим у вези неопходно је подсетити и на још једну важну окол-
ност која се односи на цркву као врховног судију и ауторитета у космо-
гонијским диспутима. Постојала је претпоставка да суштинска предност
цркве лежи у чињеници да је поседник "праве вере" и за разлику од "не-
верних" *зна одѓонейку*, одгонетку загонетке створеног света, непознату
паганима и одгонетку загонетке Писма која измиче Јеврејима.³³

Међу сачуваним византијским загонеткама има и оних који се
односе на душу и које се савршено уклапају у хришћанско схватање, у
великој мери проистекло из грчко-римске филозофије, према којем
смрт представља одвајање душе од тела. Тако, на пример, Димитрије Ки-
дон, учени Византинац XIV столећа, у трактату "*О њрезирању смр̄иш*",
изриком каже: "Одвајање душе од тела које ми по обичају називамо смр-
ћу".³⁴ Поједине византијске загонетке доследно изражавају овакво пои-
мање живота и смрти:

Трчим по небу и обилазим земљу,
слова двапут по два имам, у два слога,
умом можеш да ме видиш, не очима.³⁵
(Душа)

Или следећа: "Женско сам, а нисам жена; ходим доле по земљи,
а и небо обилазим. Немој случајно да помислиш да сам Богородица, збир
мој је 1708. Ко погоди, баш је мудар; ко не погоди, ни да бекне не зна. То
је душа".³⁶ На овом месту је потребно упозорити на још једну важну од-
лику дела византијских загонетки а то је сабирање бројних вредности
слова која сачињавају решење.³⁷ Зна се да је свако слово у грчком алфа-
бету имало своју бројну вредност, па су аутори питалица као испомоћ рѓ-
шавачима наводили и одговарајуће бројке.

И, напослетку, завршавајући загонетке о души ево и бревилон-
квентне питалице: "Ко мртав живог носи? Тело душу".³⁸

Поједине од сачуваних византијских загонетки доносе нам однос
поданика ромејског василевса према неким моралним категоријама као

³¹ Исто, 87, бр. 129.

³² Исто, 31, бр. 24; 106, бр. 168.

³³ Аверницев, *Поетика*, 161.

³⁴ Demetrius Cydonius, *De contemnenda morte*, ed. H. Deckelmann, Lipsiae 1901. (reprint: 1987), I. Уп. Радић, *Сѓрах II*, 156.

³⁵ Миловановић, *Византијске заѓонейке*, 22, бр. 14.

³⁶ Исто, 109, бр. 179.

³⁷ Исто, 10.

³⁸ Исто, 101, бр. 151.

што су, на пример, истина и лаж. Тако можемо прочитати да су Византинци једне друге "пропитивали" на следећи начин:

Светло и путоказ оном ко се мноме служи,
дичим се првенством међ' кћерима божјим.³⁹
(Истина)

Или још једна питалица са истим одговором али уздигнута до највиших висина:

Шта је више од неба и светлије од сунца?⁴⁰
(Истина)

Наравно, изнесени примери, надахнути племенитошћу и веома лепо срочени, не морају истовремено да казују да су наведени морални принципи били животне "идеје водиле" свих или већине Византинаца. Следећа загонетка, која је као својеврстан контрапункт претходним, ипак не потцењује ни снагу лажи:

Сопствени темељ да добијем не могу,
ал' ону на темељу често надјачам.⁴¹
(Лаж)

У наведеним примерима, као у некој врсти огледала, преламају се поједине од најважнијих моралних норми византијског друштва. Њихова општост и евентуална неоригиналност, ипак, не умањују њихову веродостојност.

Неке византијске загонетке односе се на поједине делове ромејске популације. Тако једна проницљива питалица на особен начин, али и са извесном жаоком, казује о евнусима:

Живо сам биће, живим сам за себе,
човек и јесам и нисам,
митско чудовиште свакако нисам,
природе сам неодређене, у ствари кривотворене.⁴²

Није на одмет подсетити да су евнуси у рановизантијском и средњевизантијском периоду играли веома велику улогу у царству Ромеја.⁴³ У касновизантијском раздобљу их још има али њихов утицај је био мањи него у претходним епохама.

Једно од занимљивих питања на које желимо да знамо одговор тиче се главних намирница у исхрани Византинаца. Велики познавалац медитеранског басена луцидно наглашава: "Грубо речено, Медитеран

³⁹ Исто, 29-30, бр. 20.

⁴⁰ Исто, 107. бр. 174.

⁴¹ Исто, 34-35, бр. 32.

⁴² Исто, 63, бр. 90.

⁴³ О евнусима в. R. Guiland, *Les eunuques dans l'empire byzantin. Etude de titulature et de prosopographie byzantines*, *Etudes byzantines* 1 (1943) 197-238 (= *Recherches sur les institutions byzantines*, I, *Berliner Byzantinische Arbeiten*, Band 35, Amsterdam - Berlin 1967, 165-197).

уравнотежује свој живот на основу тројства: маслиново дрво, винова лоза, жито".⁴⁴ Изнесена оцена, наравно, може се применити и на велики део византијских земаља које су биле окренуте Средоземљу. Два од ова три артикла која образују својеврсно "медитеранско тројство" могу се срести и у византијским загонеткама. Реч је о хлебу и маслини за које се вели:

Душе немам, али људе јачам, крепим;
име ми је симбол једног броја згодног:
збир свих слова даје двапут три стотине,
двапут по тридесет и још једанаест.⁴⁵
(Хлеб)

Загонетка која се односи на маслину је сажетија и једноставнија, те стога, чини се, још ефектнија:

Мајка и ћерка једнако име носе,
мајку не дирају, али ћерку музу.⁴⁶
(Маслина)

Наведене питалице на неки начин допуњују податке осталих извора о исхрани Византинаца.⁴⁷ С тим у вези ваља упозорити да постоје и византијске загонетке које казују о неопходном састојку у људској исхрани а то је - со.

Вода ме родила, сунце одгајило,
бесмртна сам, једино од мајке мрем.⁴⁸
(Со)

Или почетни део једне прилично дугачке загонетке:

Постоји нешто на земљи што сви људи у сласт једу:
има га на столу код богатих и код сиромашних,
и просјаци и краљеви необично ту ствар воле,
имају је и морнари и војници у јуришу...⁴⁹
(Со)

Ту су и загонетке које се односе на неке од елементарних непогода и несрећа које нису могле да избегну ниједно друштво и ниједна епоха људске историје. У њима се сасвим јасно наслућује и људски страх пред разноликим пошастима. Једна од њих је и ватра о којој се каже следеће:

Прождрљива незасита животиња,

⁴⁴ F. Brodel, *Mediterran. Prostor i istorija*, Beograd 1995, 31.

⁴⁵ Миловановић, *Византијске загонетке*, 97, бр. 143. Уп. Радић, *Сѝрах I*, 162.

⁴⁶ Миловановић, *Византијске загонетке*, 35, бр. 33. Уп. Радић, *Сѝрах I*, 162.

⁴⁷ А. Каждан, *Скољко ели Византијци?* Вопросы истории 9 (1970), 215-218.

⁴⁸ Миловановић, *Византијске загонетке*, 49, бр. 65.

⁴⁹ Исто, 49-50, бр. 66. У преводу је употребљено краљеви (βασιλειζ), али се чини да би у духу византијских схватања пре требало да стоји цареви.

када смажем све што ми је на дохвату,
одмах клонем и умирем на ледини.⁵⁰
(Ватра)

Или:

По земљи ходим и у висине стремим,
радујем се твари, али је не љубим:
ако се и дружим с њоме, то је зато
што се на њен рачун до грла заситим
и са земље главу у висине дижем.⁵¹
(Ватра)

Обе загонетке садрже у себи сублимирани људски страх од ватре, односно пожара и свих невоља које таква елементарна непогода може да донесе људима.⁵²

У сваком друштву, па и у византијском, постојао је страх од мора. Како вели један проницљиви истраживач, постоји једно место где се страх угодно сместио, где ће га историчар без оклевања и непогрешиво открити. Тај простор је море.⁵³ Велики је број пословица код свих народа које упозоравају на опасност од бескрајне водене масе. Тако и једна византијска загонетка на јасан и недвосмислен начин казује о томе како су Ромеји доживљавали горопадност мора:

Оца имам, мајку немам; оца заклевх да не будем на месту повишем, јер ако будем - куку, јао целом свету!
(Решење: Море, а отац је Бог)⁵⁴

Две византијске загонетке говоре о тврђави, а посредно, али стога не и мање убедљиво, и о страху који су градски бедеми и зидине оличавали.

Гомиле народа, што у мени живе,
у биткама штитим, од пропасти чувам,
утемељен чврсто на земљици црној.
Ал' ако ме лишиш само једног слова,
насред неба блиста моје сјајно лице
и у ноћи мрачној развејава таму,
као драгуљ красећ пространство небеско.⁵⁵

Решење загонетке је утврђење (кастро), а посреди је занимљива игра речи *каспрон*, дакле тврђава, и *аспрон* (астро), што значи зве-

⁵⁰ Миловановић, *Византијске загонетке*, 20, бр. 9.

⁵¹ Исто, 25-26, бр. 18.

⁵² О пожарима и страху од њих у Византијском царству, в. Радић, *Сѝрах*, II, 62-68.

⁵³ Ž. Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII) veka. Opsednuti grad*, prev. Z. Stojanović, I, Novi Sad 1987, 45.

⁵⁴ Миловановић, *Византијске загонетке*, 105, бр. 166. Уп. Радић, *Сѝрах* I, 264.

⁵⁵ Миловановић, *Византијске загонетке*, 96-97, бр. 141.

зда.⁵⁶ И следећа загонетка садржи истоветну игру речи *касѝрон-асѝрон*:

Душе немам, ал' спасавам душе многих.
Седам слова имам у само два слога.
Ако решиш да ми прво скинеш слово,
наћи ћеш ме причвршћена насред неба.⁵⁷

И у једној и у другој загонетки тврђава симболизује прибежиште, осећање сигурности пред некаквим страхом, безбедну и мирну луку, угодно уточиште. На тај начин је византијски и уопште средњовековни град - бар привидно! - израстао у јединствену оазу сигурности и спокоја.

И сан, једна од највећих људских загонетки, био је предмет појединих византијских питалица:

Бесмртник сам, свима слadak и пресладак.
Противиш се, ал' ме тражиш, драг сам ти и кад ме мрзиш;
ако ли ме много љубиш, сиромаштво ти не гине.⁵⁸
(Сан)

Или:

Невидљив сам и неприметан, свуда стижем и непозван: ко ме жарко љуби, лоше му се пише. То је сан.⁵⁹

За оне истраживаче прошлости који се баве проучавањем свакодневнице, односно осећања која су прожимала Византинце могу да буду од користи загонетке које казују о Еросу, односно заљубљености ("*Нема ниједног бића на овом свећу да га нисам зѝрабио и поѝјармио, без ваѝре ойеко, без лука ранио*")⁶⁰ о зависти ("*Сејем, садим све недаће у живојѝу, без милосѝиѝ ѝрабим и у ѝројасѝѝ ѝѝерам*")⁶¹ или о радости ("*Ја сам нешѝо од два слога, а чѝири слова, за мног људи чезну, жуде и свуда ме ѝраже, јер веселосѝѝ најављујем, ѝовар среће носим*", односно "*Ризница уживања и сваке сласѝѝѝ, ја чиним да срце у ѝрудима скаче*").⁶² Без обзира на чињеницу да је реч о основним људским осећањима, исказаним на начин који има карактер "општег места", сматрамо да поменуте загонетке могу послужити као илустрација византијске осећајности.

И, напослетку, призоре из свакодневног живота на врло сликовит начин дочаравају загонетке о петлу који рано изјутра буди житеље.

Ја, роб, господару наређујем жустро
чим одбројим сате поодмакле ноћи:

⁵⁶ За образложење в. Исто, 153.

⁵⁷ Миловановић, *Византијске загонетке*, 97, бр. 142 (текст), 153-154 (тумачење).

⁵⁸ Исто, 47, бр. 60. Уп. Радић, *Сѝрах II*, 94.

⁵⁹ Миловановић, *Византијске загонетке*, 110, бр. 181. Уп. Радић, *Сѝрах II*, 95.

⁶⁰ Миловановић, *Византијске загонетке*, 63-64, бр. 91-92.

⁶¹ Исто, 65-66, бр. 95.

⁶² Исто, 81-82, бр. 120-121.

"устај од сна и посла се хитно лати!"⁶³
(Петар)

Или:

Пријатеље-издајце раскринкавам,
људе из сна дижем и на посо терам.
Главу ми одсеци, уз њу и врат скини,
син краљевски пред тебе ћу ту изаћи,
јуначина мрка лица, борац врсни.⁶⁴
(Петар)

Као што је већ речено, само по себи је разумљиво да загонетке - за које је најчешће немогуће ни приближно утврдити када су настале - као историјски извор не могу бити од било какве помоћи када су у питању некакве прецизне хронолошке недоумице. Ни у случају конкретних повесних догађаја, који су као предмет интересовања писаца историја или хроника махом добро познати, византијске загонетке углавном остају немуште. Оне, дакле, бивају практично неупотребљиве када се ради о чињеницама које утврђује, вреднује и проверава "позитивистичка историографија". Напоменимо да је синтагма под наводницима овде употребљена у најбољем смислу тог израза који пре свега подразумева тачност и непристрасност, односно оне категорије које историју чине најегзактнијом међу друштвеним наукама. Међутим, византијске загонетке као историјски извор долазе до изражаја када се ради о проучавањима духовног живота и менталитета Византинаца, односно појединих појава које можемо уврстити у такозване процесе дугог трајања. У таквим истраживањима оне постају драгоцену допуна расположивим изворима који су иначе хронично недовољни у разоткривању поменутих осетљивих и изнијансираних појава. Додуше, околност да још увек постоје извесне непознанице о византијским загонеткама донекле релативизује њихов значај историјског извора. С друге стране, показало би се да су оне у истраживању појединих појава драгоцену допуна уобичајеном корпусу извора за византијску историју. Са тих разлога византијске загонетке би требало да буду равноправније укључене у арсенал извора за изучавање историје Византијског царства.

⁶³ Исто, 44, бр. 45.

⁶⁴ Исто, 77, бр. 115.

Radivoj RADIĆ

RIDDLES AS HISTORICAL SOURCES

The Summary

It is understandable that riddles – for which it is almost impossible to determine date of origin – cannot be of much help in resolving questions of historical chronology. Even in cases of concrete historical events that are usually well known to chroniclers of history, Byzantine riddles are usually mute and are therefore practically useless in establishing, evaluating, and verifying facts of “positive historiography.” On the other hand, Byzantine riddles are of considerable use in researching the spiritual life and mentality of the Byzantine people and should not be altogether neglected.